

Prof. dr hab. Barbara Kutkowska
Instytut Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Recenzja pracy doktorskiej Anety Beldyckiej-Bórawskiej

pt. „Oddziaływanie przemian na rynku rzepaku na sytuację ekonomiczną przedsiębiorstw rolnych i przetwórstwa rolno-spożywczego w Polsce” wykonana dla Instytutu Ekonomii i Finansów Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

1. Ocena zasadności podjęcia tematu badawczego

Okres od przystąpienia Polski do Unii Europejskiej to czas objęcia przez polskie rolnictwo zasadami i instrumentami Wspólnej Polityki Rolnej. To z jednej strony strumień finansowy skierowany do gospodarstw rolnych firm przetwórczych przeznaczony przez rolników na bieżące cele produkcyjne, na modernizację gospodarstw, a z drugiej strony konieczność sprostania konkurencji na rynkach europejskich. Narastające procesy globalizacyjne, liberalizacja zasad handlu rolnego stopniowo wprowadzana przez Światową Organizację Handlu (WTO) powodują, że gospodarstwa rolne poddawane są także konkurencji na rynkach światowych. Konieczność dostosowania się do tych zjawisk wymusza w gospodarstwach procesy dostosowawcze, które umożliwią dostarczanie na rynki dużych partii produktów rolnych o wymaganej przepisami jakości. Asymetria rynków rolnych powoduje, że producent chcąc dostosować się do cen rynkowych musi podjąć działania prowadzące do zwiększenia wydajności i obniżania jednostkowych kosztów wytwarzania.

Koncepcja UE rozwoju gospodarstw i obszarów wiejskich opiera się o tzw. rozwój inteligentny i zrównoważony. Rozwój inteligentny bazuje na badaniach naukowych, wiedzy i innowacyjności, natomiast rozwój zrównoważony na harmonizacji celów: ekonomicznego, ekologicznego i społecznego w działalności rolniczej. Doktorantka rozumie to zagadnienie i problematyka podejmowana przez Panią Anetę Beldycką-Bórawską w rozprawie doktorskiej wpisuje się doskonale w badania prowadzone na ten temat. Ich wyniki można znaleźć w licznych publikacjach, których dużą część Doktorantka umiejętnie wykorzystała.

2. Ocena układu i struktury pracy

Rozprawa doktorska obejmuje 172 strony tekstu wraz z 73 tabelami i 34 rysunkami (szkoda, że na końcu pracy nie dodano w załączeniu wykazu tabel i rysunków, co ułatwia analizę tekstu). Praca doktorska kończy się wykazem piśmiennictwa i zestawem wykorzystanych stron internetowych. Wykaz piśmiennictwa obejmuje 291 pozycji, w tym 23 piśmiennictwa zagranicznego. Skorzystano także ze źródeł pochodzących z 30 stron

internetowych. Ponadto na końcu zamieszczono aneks z dodatkowymi tabelami, załącznik dotyczący zestawu zmiennych wykorzystanych w analizach regresji, wzór kwestionariusza ankiety skierowanej do producentów rzepaku oraz ankiety do przedsiębiorstw zajmujących się produkcją olejów jadalnych i biopaliw.

Struktura pracy jest przejrzysta. Podzielono ją na dwie główne części: teoretyczno-metodologiczną oraz empiryczną, prezentującą rezultaty własnych badań wraz z podsumowaniem. Praca składa się z 7 rozdziałów głównych z podrozdziałami oraz podsumowania i wniosków. Kolejność rozdziałów jest logiczna, zatem układ pracy jest prawidłowy. Rozpoczęto ją od zagadnień wstępnych prezentujących: uzasadnienie podjętego tematu, cele i hipotezy badawcze oraz metodykę badań. Rozdział teoretyczny prezentuje rynek w teoriach ekonomicznych, a kolejny zmiany na rynku rzepaku w latach 2005-2017. W kolejnych rozdziałach zaprezentowano wyniki własnych badań prowadząc do ich podsumowania i ustosunkowania się do postawionych w części metodycznej hipotez.

3. Ocena celu i zakresu pracy, hipotez, metodyki oraz materiałów źródłowych

Problem badawczy został sformułowany jako: „*próba rozpoznania zmian na rynku rzepaku w Polsce w latach 2005-2017 i ich skutków ekonomicznych dla producentów i przetwórców*” (str. 11). Jest on jasny i bezpośrednio odnosi się do tematu pracy. Problem badawczy jest dość szeroki, tak więc Doktorantka sformułowała 1 cel główny oraz 8 celów cząstkowych. Cel główny: „... *rozpoznanie kierunków oddziaływania zmian zachodzących na rynku rzepaku w Polsce na sytuację gospodarstw rolniczych i przedsiębiorstw przetwórczych w kontekście polityki energetycznej UE*” (str. 12) ma charakter poznawczy i wiąże się z podjętym problemem. Niezbyt precyzyjne jednak wydaje się sformułowanie „kierunki oddziaływania zmian”. Rozumiem, że Doktorantka chce rozważyć problem zmian zachodzących na rynku rzepaku i ich wpływu na sytuację (jaką?) gospodarstw rolniczych uprawiających rzepak oraz przedsiębiorstw przetwórczych biorąc także pod uwagę wymogi polityki energetycznej UE. Osiem celów cząstkowych określa zakres merytoryczny pracy. Realizacja celów cząstkowych umożliwia ustosunkowanie się do hipotez badawczych. Pierwsze sześć celów cząstkowych ma charakter szczegółowych analiz, natomiast z punktu widzenia naukowego najciekawsze są dwa ostatnie; „*opracowanie prognozy zmian produkcji rzepaku oraz konsumpcji olejów roślinnych*” i „*poznanie opinii producentów i przetwórców rzepaku na temat możliwości rozwoju gospodarstw zajmujących się uprawą rzepaku w Polsce*” (str. 12).

W pracy podjęto próbę weryfikacji trzech hipotez badawczych:

H1: „*Zmiany w polityce Unii Europejskiej dotyczące biopaliw i energii odnawialnej zdynamizowały rozwój produkcji, przetwórstwa i handlu rzepakiem oraz produktami jego przerobu*”.

H2: „*Gospodarstwa o większym udziale rzepaku w strukturze zasiewów osiągają korzystniejsze wyniki ekonomiczne*”.

H3: „Najważniejszym czynnikiem określającym poziom zysków w przedsiębiorstwach przemysłu tłuszczowego jest cena oleju rzepakowego”.

Analizując treść poszczególnych hipotez, zastanawiam się nad możliwością poprawnej weryfikacji hipotezy H1. Czy na zwiększenie dynamiki rozwoju produkcji, przetwórstwa i handlu rzepakiem mają wpływ wyłącznie zmiany w polityce UE w zakresie biopaliw i energii odnawialnej?. Na stronie 169 przedstawiono uzasadnienie do pozytywnej weryfikacji tej hipotezy. Czy na zjawiska opisywane w tym miejscu wpływ miała tylko polityka UE?. W pewnym stopniu uzasadnienie zaprezentowano na stronach 73-73.

Poza tymi drobnymi uwagami, treść pozostałych hipotez szczegółowych nie budzi zastrzeżeń i uwzględniają one najważniejsze zagadnienia dotyczące podjętej problematyki badawczej.

Materiały źródłowe (obce i własne) zostały bogato i poprawnie dobrane. Na uwagę zasługują zwłaszcza materiały własne zgromadzone za pomocą dwóch autorskich kwestionariuszy wywiadu. Pierwszy z nich skierowano do 164 rolników produkujących rzepak, natomiast drugi do przedstawicieli 23 przedsiębiorstw produkujących oleje jadalne i biopaliwa. Obszerność tych formularzy i liczba pytań w nich zawartych pozytywnie świadczy o dociekliwości Doktorantki.

Materiały źródłowe obce: Dane zostały wybrane ze źródeł statystyki powszechnej (GUS, EUROSTAT, FAOSTAT), z danych instytucji publicznych (ARiMR, ARR, IERiGŻ), ze sprawozdań finansowych firm przetwórczych oraz z polskiego FADN. Źródła te są prawidłowe i umożliwiające realizację badań w założonym zakresie.

Źródła literaturowe są bogate i wystarczające. Wykorzystano zarówno literaturę najnowszą, jak i podstawowe pozycje pochodzące z lat wcześniejszych.

Dobór próby do badań (celowy) zarówno w przypadku rolników produkujących rzepak, jak i firm przetwórczych nie budzi zastrzeżeń.

Uwagi do metodologii: Walorem pracy jest różnorodność zastosowanych metod. Wykorzystano przede wszystkim metody analizy ekonomicznej oraz metody ilościowe: analiza korelacji i regresji wielorakiej, miary zmienności (mediana, kurtoza, współczynnik skośności, odchylenie standardowe, współczynnik zmienności oraz rozstęp) i wskaźniki dynamiki zmiennych. Do opracowania prognozy produkcji rzepaku oraz konsumpcji olejów roślinnych wykorzystano metody: test ADF i model ARMA. Korzystano również z testu Dickeya i Fullera.

4. Ocena merytoryczna

Podstawę badań stanowi rozdział teoretyczny dotyczący przeglądu piśmiennictwa związanego z rynkiem rolnym w teorii ekonomii (rozdział 2). Przegląd piśmiennictwa obejmuje bogatą literaturę tematu, został opracowany starannie i zasługuje na pozytywną ocenę. Może tylko te części rozdziału 2, które dotyczą rynku, systemu rynkowego i struktur rynkowych prezentują treści zbyt „szkolne”, natomiast fragmenty związane z rynkiem rolnym

w teorii trwałego rozwoju i z funkcjonowaniem rynku rolnego w teorii wyboru publicznego są wartościowe.

Rozdział 3. „Zmiany na rynku rzepaku w latach 2005-2017” prezentuje sytuację na światowym i krajowym rynku rzepaku, stan handlu zagranicznego, gospodarcze wykorzystanie nasion rzepaku, wspólną politykę rolną i energetyczną, a także rozwój rynku rzepaku i rolę organizacji branżowych w tym rozwoju. Treści tego rozdziału są związane z realizacją celów częściowych 1-4. Wnikliwie przeprowadzoną analizę oceniam pozytywnie.

Uwaga do podrozdziału 3.1. Czy Doktorantka nie myli pojęcia „zapasy” i „zasoby” na rynku światowym?

Rozdział 4. „Zasoby i ich wykorzystanie w gospodarstwach z produkcją rzepaku do integracji z UE (na podstawie badań FADN)”. W tej części pracy dokonano analizy zmian w 301 gospodarstwach rolnych, które w latach 2005-2017 nieprzerwanie prowadziły rachunkowość rolna. Rozpatrywano zmiany w zasobach czynników produkcji, w organizacji produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz zmiany sytuacji ekonomicznej. Analizowano także: wartość produkcji, koszty, poziom zadłużenia oraz zrealizowane inwestycje w ujęciu wartościowym, co umożliwiło realizację 5-go celu częściowego. Analiza jest poprawna, brakuje jednak konkluzji podsumowującej ten rozdział, z punktu widzenia treści celu 5-go. Dla recenzenta prac naukowych zawsze najciekawsze są te fragmenty rozprawy, które prezentują wyniki badań własnych. Zestawiono i opisano je w rozdziałach: 5, 6 i 7.

Rozdział 5 prezentuje rezultaty badań ankietowych prowadzonych w 164 gospodarstwach rolnych. W pierwszej części dokonano charakterystyki tych gospodarstw według powierzchni zasiewów rzepaku ustalając grupy badawcze: do 10 ha, 10,1-20 ha, 20,1-30 ha oraz powyżej 30 ha uprawy rzepaku. Do ważnych ustaleń z tych analiz zaliczyć należy:

1. istnieje statystyczna zależność pomiędzy powierzchnią UR, a powierzchnią zasiewów rzepaku,
2. istnieje statystyczna zależność pomiędzy powierzchnią zasiewów rzepaku, a wartością majątku trwałego,
3. istnieje statystyczna zależność (umiarkowana) pomiędzy powierzchnią zasiewów rzepaku, a wartością majątku obrotowego.
4. istnieje statystyczna zależność pomiędzy powierzchnią zasiewów rzepaku, a przychodami ze sprzedaży produkcji roślinnej (zależność dodatnia, ale słaba),
5. istnieje statystyczna zależność (silna) pomiędzy powierzchnią zasiewów rzepaku, a wartością kosztów ogółem,
6. wzrost powierzchni zasiewów do 30 ha miał korzystny wpływ na wartość produkcji ogółem,
7. najwyższą wartość dochodu rolniczego w przeliczeniu na gospodarstwo uzyskano w obiektach o największej powierzchni zasiewów rzepaku,
8. wartość dochodu w przeliczeniu na 1 pełnozatrudnionego i na 1rbg pracy wzrasta wraz ze wzrostem powierzchni upraw zasiewów.

Ponieważ obserwowane gospodarstwa rolne położone były w regionach o zróżnicowanych warunkach klimatyczno-glebowych, produkcję rzepaku rozpatrywano także z punktu widzenia znaczenia uwarunkowań przyrodniczych i agrotechnicznych.

Można założyć, że wynik ekonomiczny gospodarstw zależy w dużej mierze od wiedzy i umiejętności kierownika gospodarstwa. Doktorantka to rozumie i w analizie bierze pod uwagę cechy jakościowe czynnika ludzkiego: wiek i wykształcenie jako czynnika różnicującego wartość produkcji ogółem i dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Do ważnych ustaleń z tych analiz zaliczyć należy:

1. wzrost wartości produkcji nie zależy od wieku rolnika,
2. wzrost wartości dochodu nie zależy od wieku rolnika,
3. najwyższe wartości produkcji ogółem i dochodu na gospodarstwo uzyskano w grupach wiekowych powyżej 40 lat, co wskazywać może na element doświadczenia zawodowego.
4. wykształcenie to czynnik ludzki decydujący o wynikach ekonomicznych gospodarstw.

Oceniając udział rzepaku w strukturze zasiewów i wyniki ekonomiczne badanych gospodarstw wskazano na brak takiej zależności, co doprowadziło Doktorantkę do negatywnej weryfikacji drugiej hipotezy H2.

Analizując problem efektywności skali w produkcji rzepaku obliczono efektywność przy zmiennych efektach skali i porównano je z efektywnością techniczną przy nierosnących efektach skali dla każdego z badanych gospodarstw. Do ważnych ustaleń z tych analiz zaliczyć należy:

1. gospodarstwa o rosnących efektach skali były obszarowo większe i wartość produkcji ogółem na gospodarstwo i na 1ha UR oraz wartość dochodu rolniczego na gospodarstwo były wyższe,
2. gospodarstwa o rosnących efektach skali miały wyższą wartość inwestycji.

Rozdział 5. kończy analiza regionalnego zróżnicowania wyników badanych gospodarstw wskazując na zachodnie i północne regiony, jako te o najbardziej korzystnych warunkach do uprawy rzepaku.

Rozdział 6. „Sytuacja ekonomiczna przedsiębiorstw przemysłu tłuszczowego oraz biopaliwowego po przystąpieniu Polski do UE” opisuje wyniki badań dotyczących tego sektora i szczegółowych badań prowadzonych w 23 przedsiębiorstwach. Szczegółowa ocena wyników finansowych przedsiębiorstw tego sektora prowadzi Doktorantkę do konkluzji umożliwiającej pozytywną weryfikację hipotezy trzeciej (H3), iż najważniejszym czynnikiem określającym poziom zysków w przedsiębiorstwie przemysłu tłuszczowego jest cena oleju rzepakowego. Wykorzystując sprawozdania finansowe głównych producentów i dystrybutorów biopaliw (PKB Orlen, Lotos Biopaliwa, Vratislavia–Biodiesel S.A. oraz Komarga) z lat 2005-2017 oceniono kondycję ekonomiczną tych firm. Z założeniami rozprawy wiąże się pytanie, czy istnieje wpływ zmian na rynku rzepaku na kondycję ekonomiczną przedsiębiorstw przemysłu biopaliwowego mierzoną wartością zysku brutto.

Wykorzystując modele regresji wielorakiej, wielorakiej krokowej oraz korelacji cząstkowych i semicząstkowych ustalono, że największy wpływ na wartość zysku brutto mają: wartość kosztów sprzedaży oraz zmiany produkcji biodiesla.

Rozdział 7. „*Możliwości rozwoju sektora produkcji i przetwórstwa rzepaku w Polsce*” przedstawia wyniki badań własnych dotyczących opinii rolników, co do możliwości rozwoju rynku rzepaku oraz przedsiębiorców, co do uwarunkowań rozwoju przetwórstwa rzepaku.

W opinii rolników najważniejszym czynnikiem ograniczającym rozwój gospodarstwa z uprawą rzepaku jest import taniego ziarna, a także wzrastające ceny nawozów i innych środków do produkcji rolnej. Istotnymi czynnikami warunkującymi rozwój są: poprawa sytuacji ekonomicznej gospodarstw oraz dopłaty bezpośrednie, a także poprawa koniunktury na rynku oraz możliwości wykorzystania ziemi w produkcji rolniczej.

W opinii przedsiębiorców sukces ich firm na rynku związany jest z wysoką jakością oraz z szerokim asortymentem, a także z dobrą bazą maszynową i korzystną lokalizacją.

Rozdział ten kończy autorska propozycja scenariuszy rozwoju rynku rzepaku w Polsce.

Rozdziały 5, 6 i 7 oceniam pozytywnie. W sposób zwarty zaprezentowano wyniki badań ustosunkowując się do nich krytycznie i logicznie poprowadzono ich treść do podsumowania.

5. Ocena końcowa

Przedstawione przeze mnie uwagi nie obniżają wysokich walorów poznawczych pracy, mogą stanowić podstawę do dyskusji. Mocną stroną pracy jest: oryginalność, dobre uzasadnienie podjętej tematyki, wielopłaszczyznowy charakter badań i różnorodność zastosowanych metod.

Reasumując, należy stwierdzić, że przedstawiona do recenzji praca doktorska ma duże znaczenie poznawcze i szeroko zakreśla problem badawczy. Doktorantka dokonała szerokich studiów literatury, wykazała się umiejętnością wyboru i zastosowania uznanych metod badawczych. Treść pracy wskazuje na to, że posiadała Ona umiejętności pozyskiwania i interpretacji materiałów, dokonywania analizy i syntezy naukowej.

Praca doktorska Anety Beldyckiej-Bórawskiej pt. „*Oddziaływanie przemian na rynku rzepaku na sytuację ekonomiczną przedsiębiorstw rolnych i przetwórstwa rolno-spożywczego w Polsce*” spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone w ustawie z dnia 12 marca 2003 r. o stopniach i tytułach naukowych z późniejszymi zmianami i na tej podstawie stawiam wniosek o dopuszczenie Pani Anety Beldyckiej-Bórawskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wrocław, 9 kwietnia 2020 r.

prof. dr hab. Barbara Kutkowska